

Autoreferat

1. Imię i nazwisko.

Bartłomiej Lis

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- 2012** Stopień doktora: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Tytuł rozprawy doktorskiej: „*Late Bronze Age cooking pots from Mitrou and their change in the light of socio-economic transformations*”
- 2006** Tytuł magistra: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Tytuł pracy magisterskiej: *Handmade Burnished Ware and its Producers - an East Mediterranean Overview and an Attempt of Interpretation*
- 2004** Tytuł licencjata: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Tytuł pracy licencjackiej: *The Antenbau in Tiryns and its significance for understanding of LH IIIC period*

3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych.

- 2017-2019** British School at Athens, stanowisko: post-doc w ramach grantu Individual Fellowship, Marie Skłodowska-Curie Actions
- Od 2012** Instytut Archeologii i Etnologii PAN, stanowisko: adiunkt
- 2006-2012** Instytut Archeologii i Etnologii PAN, stanowisko: asystent

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce

Zgłoszone osiągnięcie naukowe pt. „**Ceramika w kontekście społecznym, ekonomicznym i politycznym. Analizy procesu wytwórczego oraz funkcji naczyń jako źródła do poznania społeczeństw Grecji późnej epoki brązu**” składa się z cyklu ośmiu publikacji z lat 2013-2020: sześciu artykułów (**I.2.1-6** w wykazie osiągnięć) opublikowanych w czasopismach należących do najbardziej prestiżowych periodyków zajmujących się archeologią Grecji i szerzej basenu Morza Śródziemnego oraz dwóch rozdziałów (**I.2.7-8**) opublikowanych w recenzowanych monografiach.

Podstawą prezentowanego osiągnięcia jest wszechstronna i często odznaczająca się innowacyjnym charakterem analiza najpowszechniejszego źródła archeologicznego jakie na tym terenie mamy do dyspozycji – ceramiki – ukierunkowana na dwa zagadnienia: metod wytworzenia oraz funkcji

naczyń. Mój wkład w poznanie i zrozumienie ceramiki z późnej epoki brązu¹ wynika z szeregu czynników, wśród których chciałbym wyróżnić:

- wieloletnie zaangażowanie w szereg międzynarodowych projektów badawczych na terenie Grecji, dzięki któremu uzyskałem prawa do publikacji szeregu zespołów ceramiki,
- możliwość rozwijania swoich umiejętności pod opieką i we współpracy z takimi autorytetami archeologii Grecji jak Jeremy Rutter czy John Papadopoulos,
- stałej otwartości na nowe podejścia i metody analizy tego źródła archeologicznego.

Warte podkreślenia jest uwzględnienie w analizach grup naczyń często marginalizowanych w dotychczasowych opracowaniach ceramiki z uwagi na domniemany niski potencjał poznawczy, takich jak naczynia do gotowania, ceramika wykonana w tradycjach nie-mykeńskich czy też ceramika ręcznie lepiona. Szczegółowa analiza ceramiki nie była nigdy celem samym w sobie, a jedynie środkiem do dalszego wnioskowania. Tym samym drugim elementem prezentowanego cyklu jest osadzenie wyników studiów nad ceramiką w dokładnie rozpoznanym kontekście społecznym, ekonomicznym i politycznym późnej epoki brązu na terenie łądu greckiego i uzyskane dzięki temu nowe spojrzenie na istotne aspekty rozwoju społeczeństw tego okresu.

Z uwagi na dwuelementowość przedstawianego cyklu, łączącego aspekty analityczno-metodologiczne z aspektami syntetycznymi, jego prezentacja podzielona jest na dwie części. W obu częściach omawiany jest każdy z artykułów wchodzących w skład cyklu, za wyjątkiem artykułu I.2.6, który jako jedyny ma charakter prawie wyłącznie analityczny. Kolejność prezentacji elementów cyklu w pierwszej części podporządkowana jest logice prezentacji zastosowanych metod, w drugiej zaś podąża za chronologią procesów społecznych, dając tym samym spójną syntezę mojego wkładu w rozumienie przemian w trakcie całej późnej epoki brązu wynikającego z przeprowadzonych analiz. Wielokrotne odwołania się do prac wchodzących w skład prezentowanego cyklu w trakcie poniższego wywodu wskazują na jego tematyczną spójność i ściśle wzajemne powiązania, wychodząc tym samym naprzeciw ustawowemu kryterium cyklu tematycznie powiązanych artykułów.

Analiza procesu wytwórczego

Wszechstronne podejście do analizy procesu wytwórczego z wykorzystaniem koncepcji *chaîne opératoire* (sekwencji działań), od pozyskania surowca po wypał, jest nadal rzadkością w studiach nad ceramiką z terenów basenu Morza Egejskiego. Dzieje się tak m.in. za sprawą konieczności wykorzystania szeregu narzędzi i umiejętności, które rzadko leżą w kompetencjach jednej osoby. Bardzo ważną rolę odgrywa tu petrografia, początkowo wykorzystywana do ustalania pochodzenia ceramiki, natomiast obecnie zastosowanie tej metody przez archeologów skupia się głównie na rozpoznaniu procesu wytwórczego w zakresie pozyskania surowca i jego obróbki, a także wypału. Dzięki kursowi petrografii w laboratorium Fitch przy Brytyjskiej Szkole w Atenach w 2011 roku,

---

¹ Na łądzie greckim późna epoka brązu określana jest także jako epoka mykeńska, od dominującej na tym obszarze kultury mykeńskiej. Poniżej oba określenia są używane zamiennie.

a przede wszystkim dwuletniemu stażowi podoktorskiemu w tym samym ośrodku w latach 2017-2019 w ramach indywidualnego grantu Marie Skłodowska-Curie Actions, nabyłem umiejętności samodzielnego przeprowadzania i interpretacji takich analiz. Drugim niezwykle istotnym elementem procesu twórczego, także z uwagi na obserwowaną w literaturze etnograficznej i antropologiczną małą zmienność nabytych raz umiejętności w tym zakresie, jest metoda formowania naczyń. Analizy tego rodzaju przeżywają obecnie rozkwit w archeologii egejskiej w odniesieniu do metod wykorzystujących koła garncarskie,² natomiast kwestie dotyczące ręcznego formowania naczyń są wyraźnie zaniedbane. W swoich pracach wykorzystałem metody opracowane dla analizy naczyń wytwarzanych z pomocą koła garncarskiego w odniesieniu do naczyń formowanych ręcznie. Chodzi tu przede wszystkim o obserwację cech widocznych na ściankach naczyń i w ich przełomach. W odniesieniu do ceramiki ręcznie lepionej z okresu późnej epoki brązu na lądzie greckim są to pierwsze badania tego rodzaju. Dodatkowo, szczególną uwagę zwrócono na sposób wykonania poszczególnych elementów naczynia, takich jak wylew, mocowanie imadeł czy nóżek trójnogów, które okazały się być swoistymi sygnaturami garncarzy i reprezentowanych przez nich tradycji.

Podstawowym efektem tych analiz jest wyróżnienie szeregu tradycji ceramicznych, odmiennych od tradycji mykeńskiej, której zasadniczą cechą było wykorzystanie koła garncarskiego. Chodzi tu o następujące tradycje:

- tradycję związaną z wyspą Egina (dalej: eginecką), omówioną w artykule *Dealing with the Crisis: Mobility of Aeginetan-Tradition Potters around 1200 BC* (Annual of the British School at Athens; I.2.2)³, którego współautorami są E. Kiriati, A. Batziou i Š. Rückl,
- dwie tradycje (plus pojedyncze naczynie reprezentujące zapewne trzecią tradycję) związane głównie z naczyniami do przenoszenia i przechowywania wody z Lakonii, którym poświęcony jest artykuł *Variability of Ceramic Production and Consumption on the Greek Mainland During the Middle Stages of the Late Bronze Age: The Waterpots from the Menelaion, Sparta* (Oxford Journal of Archaeology; I.2.4),
- tradycję uchwyconą w zestawie naczyń z pałacu Pylos, związaną prawdopodobnie z terenem pogranicza Mesenii i Elidy, a scharakteryzowaną w artykule *A Foreign Potter in the Pylian Kingdom? A Reanalysis of the Ceramic Assemblage of Room 60 at the Palace of Nestor in Pylos* (Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens; I.2.5).

---

² Choleva, M. "The First Wheelmade Pottery at Lerna: Wheel-Thrown or Wheel-Fashioned?" *Hesperia* 81, no. 3 (2012): 343–81; Jeffra, C. "A Re-Examination of Early Wheel Potting in Crete." *Annual of the British School at Athens* 108 (2013): 31–49; Choleva, M., R. Jung, i E. Kardamaki. "Working on the potter's wheel: technological insights into Mycenaean pottery production." *Ägypten und Levante* 30 (2020): 219–82.

³ Artykuły i rozdziały omawiane po raz pierwszy wymienione są z całym tytułem, w przypadku kolejnego odniesienia umieszczony jest tylko numer pozycji w wykazie osiągnięć.

Pierwsza z wymienionych tradycji jest dobrze rozpoznana w literaturze,⁴ jednak zagadnienia związane ze sposobami wytworzenia były przez większość badaczy omówione zdawkowo, pomimo braku jednomyślności. Natomiast trzy pozostałe tradycje były praktycznie nieznane w literaturze przed podjęciem moich studiów.

Zdefiniowanie odrębnych tradycji garncarskich pozwoliło także na prześledzenie wzajemnych interakcji, które mogą być interpretowane jako efekt bezpośredniego kontaktu pomiędzy garncarzami. Ta hipoteza opiera się o rozróżnienie rodzaju interakcji w zależności od etapu procesu produkcji na jakim zaobserwowany wpływ miał miejsce. Odnosi się on głównie do sposobów formowania naczynia a nie elementów formy czy dekoracji, łatwo dostępnych (a tym samym możliwym do skopiowania) dla zewnętrznego obserwatora bez konieczności bezpośredniego kontaktu z rzemieślnikiem. I tak w przypadku tradycji egineckiej (I.2.2) zaobserwowano wpływ tradycji mykeńskiej wytwarzania naczyń do gotowania, który przejawia się w obecności nielicznych naczyń wykonanych na kole, ale z wieloma elementami typowymi dla tradycji egineckiej. W przypadku pomieszczenia 60 w pałacu Pylos (I.2.5), w jednym zespole ceramiki występują naczynia wskazujące na postępujący proces interakcji, i zapewne nauki, pomiędzy garncarzem/garncarzami wychowanymi w tradycji nie-mykeńskiej a ich odpowiednikami/odpowiednikami wytwarzającymi naczynia na sposób typowo mykeński. Natomiast w Lakonii (I.2.4), jedna z tradycji w której nie stosowano koła wywodzi się prawdopodobnie z okresu średniohelladzkiego, natomiast druga łączy elementy tradycji mykeńskiej z dekoracją i potraktowaniem powierzchni typowym dla ceramiki z Eginy będąc tym samym albo przykładem imitacji, albo kolejnym stadium przekształcania się tradycji egineckiej.

Przeniesienie punktu ciężkości analiz z technologii na ludzi zaangażowanych w proces produkcji – przede wszystkim (choć nie wyłącznie) garncarzy/garncarki – zaowocowało identyfikacją fenomenu mobilności garncarzy (I.2.2). Zjawisko to dotyczy tradycji produkcji naczyń do gotowania wykształconej przez stulecia na wyspie Egina, a jego identyfikacja opiera się na prześledzeniu rozprzestrzenieniu się tej tradycji na obszar zatoki Eubejskiej, na północ od zatoki Sarońskiej na środku której zlokalizowana jest Egina. Teoretyczne podstawy takiej interpretacji sięgają do antropologicznych studiów nad sposobem przekazywania praktycznej wiedzy i umiejętności, zwłaszcza tych związanych z motoryką. Dzięki nim można było postawić hipotezę, że rozprzestrzenienie się tej tradycji na szerszy obszar nie mogło odbyć się bez przemieszczania się rzemieślników – garncarzy/garncerek. Te ustalenia wpisują się w szerszy trend badań nad mobilnością rzemieślników obecny od pewnego czasu w literaturze archeologicznej.⁵ Analiza

---

⁴ Lindblom, M. *Marks and Makers: Appearance, Distribution and Function of Middle and Late Helladic Manufacturers' Marks on Aeginetan Pottery*. Studies in Mediterranean Archaeology 128. Jonsared: Paul Åströms Förlag, 2001; Gauss, W., i E. Kiriati. *Pottery Production and Supply at Bronze Age Kolonna, Aegina. An Integrated Archaeological and Scientific Study of a Ceramic Landscape*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011; Marabea, C. "Late Bronze Age Aeginetan Coarse Pottery at Kanakia, Salamis: A Macroscopic Study." *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 88, no. 3 (2019): 447–525.

⁵ Kiriati, E., i C. Knappett, red. *Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean*. Vol. 1. British School at Athens Studies in Greek Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

petrograficzna pozwoliła ustalić prawdopodobne miejsca produkcji, a zatem i relokacji garncarzy, jak również naświetlić problem wymiany ich produktami.

Ważną cechą podejmowanych przeze mnie prac jest ich szeroka perspektywa chronologiczna, widoczna przede wszystkim w opracowaniu naczyń do gotowania ze stanowiska Tsoungiza umieszczonym jako rozdział pt. *Bronze Age Cooking Vessels* (I.2.7) w końcowej publikacji stanowiska pod redakcją J.C. Wright oraz M.K. Dabney. Wśród analizowanych aspektów ceramiki znalazły się zarówno metoda wykonania jak i masa ceramiczna (w ujęciu makroskopowym). Diachroniczne spojrzenie na te aspekty technologiczne, a także na ich wzajemne relacje (np. udział ceramiki wykonanej na kole wykonanej z konkretnej masy ceramicznej) pozwoliło uchwycić istotne przemiany w sferze produkcji i dystrybucji, jak na przykład stopniowe upowszechnianie się naczyń wykonanych przy pomocy koła garncarskiego z warsztatu/warsztatów w Argolidzie, czy też fluktuacje w udziale ceramiki produkowanej na Eginie.

Warto zwrócić uwagę na fakt znaczącego wykorzystanie dokumentacji fotograficznej we wszystkich wymienionych tu publikacjach. Zazwyczaj pełni ona rolę drugorzędną w opracowaniach materiału ceramicznego, natomiast w przypadku analizy metod wykonania ma pierwszorzędne znaczenie nie tylko dla ilustracji dokonanych obserwacji, ale także dla umożliwienia studiów porównawczych.

Funkcja naczyń

Pomimo ponad stuletniej tradycji badań nad ceramiką mykeńską, niezwykle istotna kwestia funkcji naczyń jest nadal jedynie wstępnie rozpoznana. Pokutują bardzo ogólnikowe skojarzenia, często wywodzące się z późniejszych odpowiedników znanych ze źródeł pisanych i ikonografii, a klasyczna publikacja na ten temat autorstwa I. Tournavitou⁶ posługuje się niemal wyłącznie analizą morfologiczną dla zawężenia możliwych zastosowań konkretnych typów naczyń.

W tym kontekście wyniki badań zaprezentowane w sześciu publikacjach wchodzących w ramy cyklu można określić jako przełomowe, nie tylko z uwagi na ustalenia dla konkretnych naczyń czy ich zespołów, ale także pod względem zastosowanych metod i ich kombinacji. Przede wszystkim jest to analiza śladów zużycia widocznych na ściankach naczynia (*use-wear analysis*), która dostarcza informacji o faktycznym użytkowaniu naczyń w przeciwieństwie do bardziej tradycyjnych metod, które wskazują jedynie prawdopodobne funkcje. W najwcześniejszym artykule cyklu pt. *Let's Start From (a) Scratch: New Ways of Looking at Vessels' Function* (Archeologia, I.2.6) wyróżniłem cały szereg śladów zużycia i zaproponowałem możliwe sposoby w jakich doszło do ich powstania. Najbardziej charakterystycznym śladem uchwyconym w materiale ze stanowiska Lefkandi jest starcie, wraz z towarzyszącymi mu pionowymi zadrapaniami, okolic wylewu oraz maksymalnej wydętości brzuśca. Zaobserwowano go nie tylko na naczyniach wiązanych – z uwagi na formę i charakterystyczny wyciągnięte ku górze pojedyncze

---

⁶ Tournavitou, I. "Practical Use and Social Function: A Neglected Aspect of Mycenaean Pottery." *The Annual of the British School at Athens* 87 (1992): 181–210.

imadło – z zaczerpywaniem, ale także na szeregu innych form dla których nigdy takiej funkcji nie proponowano. Po raz kolejny podkreślić należy wagę dokumentacji fotograficznej wykonanej w specjalnie zaaranżowanym oświetleniu.

Opisana metoda stanowiła jeden z elementów wielowątkowej analizy konkretnego typu naczynia - szerokiej i głębokiej misy określanej jako *lekane* albo *kalathos* - w artykule pt. ***From Texts and Iconography to Use-Wear Analysis of Ceramic Vessels: Investigating a Mycenaean Handwashing Custom and Its Changing Social Significance*** (Journal of Mediterranean Archaeology; I.2.1) napisanym wspólnie z dr Trevorem Van Damme. Analiza wykorzystwała całe spektrum źródeł, od ikonografii, poprzez źródła pisane, analogie z kultur Bliskiego Wschodu aż po tradycyjną analizę funkcjonalną i właśnie ślady zużycia. Ta unikatowa kombinacja, która może posłużyć za modelowe podejście do problemu funkcji naczyń w przypadku braku jednoznacznych przekazów pisanych i/lub ikonograficznych, pozwoliła prześledzić zwyczaj wydawałoby się nieuchwytny w materiale archeologicznym, jakim jest mycie rąk, zarówno w kontekstach rytualnych jak i bardziej codziennych.

Kolejną metodą określenia funkcji naczyń mykeńskich wykorzystaną w omawianym cyklu jest studium całego zespołu naczyń składającego się z wielu różnych form z pałacu w Pylos (**I.2.5**). Oprócz zastosowania wielu z wyżej wymienionych metod analizy funkcjonalnej, najważniejszym *novum* jest wychwycenie wzajemnych powiązań pomiędzy naczyniami, także w oparciu o wyliczenia objętości poszczególnych typów naczyń oraz miejsca ich składowania w konkretnym pomieszczeniu. W efekcie możliwe było postawienie tezy, że zespół odnaleziony w pomieszczeniu nr 60 pałacu Pylos był wykorzystywany do dwóch celów – produkcji perfumowanej oliwy oraz do obrzędów związanym z grzebaniem zmarłych i ich kultem. Paradoksalnie, oba obszary są ze sobą powiązane, z uwagi na wykorzystanie perfumowanej oliwy na terenie Mesenii głównie na potrzeby kultu zmarłych.

W kontekście naczyń do gotowania, analiza funkcjonalna koncentrowała się na określonym typie śladów użytkowania – okopczeniu ścianek – przede wszystkim jako kluczowe kryterium identyfikacji tej grupy. Natomiast w artykule ***Foodways in Early Mycenaean Greece: Innovative Cooking Sets and Social Hierarchy at Mitrou and Other Settlements on the Greek Mainland*** (American Journal of Archaeology, I.2.3) przeprowadzono szczegółową analizę śladów okopczenia w celu doprecyzowaniu sposobu użytkowania konkretnych naczyń. Dzięki temu możliwe było między innymi zidentyfikowanie bardzo rzadkich typów naczyń ze stanowiska Mitrou jako zestawu składającego się z czerpaka i patelni wykorzystywanych do zabiegów kulinarnych bez precedensu na lądzie greckim.

W rozdziale pt. ***From Cooking Pots to Cuisine. Limitations and Perspectives of a Ceramic-based Approach*** (I.2.8) zaprezentowałem swego rodzaju przewodnik po metodach analizy funkcjonalnej w odniesieniu do tej kategorii ceramiki oparty na doświadczeniach mojej dotychczasowych studiów. Poza wspomnianymi już śladami okopczenia, wskazałem na potencjał analizy morfologicznej (w tym także kwestii stabilności naczyń), połączenia wyliczeń objętości z analizą całych zestawów z dobrze zachowanych kontekstów (podobnie jak w przypadku pomieszczenia nr

60 z Pylos, I.2.5), czy też możliwości ale i ograniczeń analizy zawartości naczyń. Dla każdej z tych metod zaprezentowałem przykłady ich praktycznego zastosowania, które doprowadziły do bardziej precyzyjnego określenia funkcji i sposobu użytkowania tych naczyń.

Ceramika a społeczeństwo i jego przemiany

Analiza zarówno procesu wytwórczego jak i funkcji naczyń z późnej epoki brązu na łądzie greckim wzbogaciła, jak wykazano w poprzedniej części autoreferatu, wiedzę na temat tego niezwykle istotnego źródła archeologicznego. Jednak nawet najbardziej przełomowe badania w zakresie wytwarzania czy funkcji naczyń mają ograniczone znaczenie dla rozwoju danej dziedziny nauki, jeśli nie są wykorzystane do pozyskania nowej wiedzy o ówczesnych społeczeństwach. Takie przeskalowanie analizy, rozpoczynającej się od bardzo szczegółowych badań pewnego aspektu materiału archeologicznego z jednego stanowiska lub grupy stanowisk w regionie, których wyniki osadzone są w realiach społecznych, ekonomicznych czy nawet politycznych, jest charakterystyczne dla podejmowanych przeze mnie badań, a tym samym i publikacji wchodzących w skład omawianego cyku. Dzięki takiemu podejściu badawczemu możliwe jest rzucenie nowego światła na rozwój społeczeństw późnego brązu na łądzie greckim, przyjmując analizę ceramiki za punkt wyjścia. Chodzi tu przede wszystkim o proces postępującego rozwarstwienia społecznego prowadzący do pojawienia się struktur państwowych ze scentralizowaną władzą, jak również o przemiany związane z funkcjonowaniem i ostatecznie zanikiem tej władzy ok. 1200 r. p.n.e., prowadzące do tworzenia się nowej hierarchii społecznej w poszczególnych regionach. Prezentowany tutaj cykl podejmuje te zagadnienia na przestrzeni całej późnej epoki brązu obejmującej ok. 600 lat (od ok. 1600 do 1000 r. p.n.e. wg tradycyjnej chronologii), pogłębiając ich rozumienie w każdym z krytycznych momentów tego procesu. Poniżej omówione zostaną publikacje cyklu w odniesieniu do istotnych przemian społeczeństwa mykeńskiego w ujęciu chronologicznym.

Formowanie się elit społecznych w okresie wczesnomykeńskim

Proces formowania się elit i postępującego rozwarstwienia społecznego w okresie od ok. 1600 do 1400 p.n.e. był w dotychczasowej literaturze analizowany głównie z punktu widzenia pozostałości związanych z pochówkami – zarówno architektury grobowej jak i wyposażenia.⁷ Jest to niewątpliwie związane z charakterem pozostałości archeologicznych dla tego okresu, jednak znaleziska z osad, być może mniej spektakularne i w mniej oczywisty sposób przydatne w analizie hierarchii społecznej, są dość liczne i powinny być szerzej uwzględnione w analizach. Tę nierównowagę w wykorzystaniu źródeł archeologicznych do poznania tego problemu udało mi się w pewnym stopniu zniwelować dzięki wykorzystaniu paradoksalnie najbardziej przyziemnego i

---

⁷ Voutsaki, S. “Social and Political Processes in the Mycenaean Argolid: The Evidence from the Mortuary Practices”, w: *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, R. Laffineur i W.-D. Niemeier (red.), 55–65. Aegaeum 12. Liège: Université de Liège, 1995. Wright, J.C. “The Emergence of Leadership and the Rise of Civilization in the Aegean”, w: *The Emergence of Civilisation Revisited*, J. C. Barrett i P. Halstead (red.), 64–89. Sheffield Studies in Aegean Archaeology 6. Oxford: Oxbow Books, 2004.

codziennego źródła – naczyń do gotowania (I.2.3). Wychodząc od analizy znalezisk ze stanowiska Mitrou przeanalizowanych jeszcze w ramach pracy nad doktoratem, i rozszerzając ją na wszelkie znane zespoły naczyń do gotowania z tego okresu z ładu greckiego, byłem w stanie wykazać, że na kilku stanowiskach oprócz standardowych naczyń do gotowania wychwytać można ślady użytkowania form nietypowych. Są to naczynia pojedyncze lub nawet całe ich zestawy, które wskazują na pojawienie się nowych, bardziej zaawansowanych technik kulinarnych. Co więcej, dzięki chronologicznej sekwencji zespołów naczyń ze stanowiska Mitrou pokrywającej cały okres wczesnomykeński możliwe było zaobserwowanie, że rodzaje naczyń które można wiązać z wprowadzeniem bardziej zróżnicowanej kuchni podlegały częstym zmianom. Osadzając te wnioski w kontekście przemian społecznych rekonstruowanych dla tego okresu, postawiłem hipotezę że sfera kulinarna związana z przyrządzaniem pożywienia odmiennego od codziennych posiłków i z wykorzystaniem naczyń które pozwalają na lepszą wizualizację procesu gotowania była także elementem wykorzystywanym w rywalizacji między grupami społecznymi konkurującymi o prestiż i władzę. Częsta zmiana tych praktyk wskazuje na intensywność tej rywalizacji, wymuszającą cykliczne zmiany stylu, w tym przypadku w odniesieniu do sfery kulinarnej. Jednakże pod koniec tego okresu dochodzi do wykrystalizowania się w miarę jednolitego zestawu naczyń do gotowania, który odnajdujemy na stanowiskach rozsianych po dużej części ładu greckiego. Jest to zjawisko wskazujące na pewne okrzepnięcie dotychczas płynnej sytuacji społecznej i wykształcenie się regionalnych elit, które weszły w fazę, gdzie rywalizacja wykorzystywała jednorodny arsenał środków wyrazu – także w odniesieniu do wyspecjalizowanej kuchni.

Przeciwwagą dla zestawów ze stanowiska Mitrou i innych osad na łądzie Greckim, które były związane z kształtującymi się elitami, jest Tsoungiza (I.2.7), mała wioska położona w Koryntii, badana przez Amerykańskich archeologów w latach 80-tych. W odniesieniu do okresu wczesnomykeńskiego przeprowadzona analiza wykazała, iż mimo dostępu mieszkańców wioski do wyrobów pochodzących z różnych warsztatów właściwie brak jest śladów na wykorzystanie przez nich form pozwalających na zróżnicowanie praktyk kulinarnych. Teza o powiązaniu tych naczyń z działaniami formujących się elit uzyskuje tym samym dodatkowe potwierdzenie.

Elementem arsenału środków wykorzystywanych przez elity do podkreślenia swego odmiennego statusu były też zestawy naczyń metalowych wykorzystywane m.in. w czasie bankietów. W ich skład wchodziły m.in. głębokie i szerokie misy określane jako *lekane*, które powiązano ze zwyczajem mycia rąk (I.2.1). Ich rozprzestrzenienie na łądzie greckim jest silnie skorelowane z osadami zajmującymi najwyższą pozycję w regionalnej hierarchii. Wyraźnie chodzi zatem o zwyczaj, być może przejęty od kultur wschodniego basenu Morza Śródziemnego, wprowadzony przez najwyższe klasy ówczesnego społeczeństwa pozostające w tym okresie w nieustającej konfrontacji z innymi elitami na łądzie greckim.

Proces pojawienia się pałaców i ich ekspansji

Proces pojawienia się i ekspansji pałaców mykeńskich oraz jego społeczno-ekonomiczne konsekwencje odzwierciedlone w pozostałościach archeologicznych to przedmiot analiz w szeregu

publikacji prezentowanego cyklu. Pokazują one w jaki sposób dochodziło do narastającej dominacji i kontroli centrów pałacowych, zarówno w sferze praktyk społecznych, jak i w sferze gospodarczej. W odniesieniu do omawianych wyżej zestawów naczyń kuchennych (I.2.3) czy naczyń związanych ze zwyczajem mycia rąk (I.2.1), obserwujemy bardzo wyraźne zawężenie ich występowania do centrów władzy skupionych w mykeńskich pałacach lub, w pojedynczych jedynie przypadkach, do osad im podporządkowanych. Jest to wyraźny element kontroli nad sferą nie tylko urozmaiconej kuchni czy zwyczajów, ale także sferą rytualną i symboliczną z jaką związany był początkowo zwyczaj mycia rąk, czy też wydarzenia religijne którym towarzyszyły bankiety. Jedynie w przypadku glinianych trójnogów, pierwotnie (w okresie wczesnomykeńskim) rzadkiego typu naczynia pojawiającego się głównie w kontekstach elitarnych, mamy do czynienia z bardzo szerokim rozprzestrzenieniem się niezależnie od pozycji danego stanowiska w hierarchii osadniczej. Jak wyraźnie pokazuje przykład stanowiska Tsoungiza (I.2.3 i I.2.7), to upowszechnienie było związane ze strategią pałaców zmierzającą do mobilizacji ludności i utrzymania społecznej spójności poprzez organizację olbrzymich bankietów, prawdopodobnie na wolnym powietrzu. Dochodzi do tego dopiero na początku XIV stulecia p.n.e., a kontekst tych znalezisk jest nieprzypadkowy. Jest to największy depozyt naczyń i szczątków zwierzęcych związany z jednym lub nawet kilkoma bankietami dużych rozmiarów, w których brali udział nie tylko mieszkańcy Tsoungizy, ale zapewne i całej okolicy.

Szczegółowa analiza zestawów kulinarnych z Mitrou (I.2.3) wskazuje natomiast, iż niektóre z mniejszych osad będących dotychczas istotnymi centrami lokalnej władzy wybierały inną drogę, w opozycji do formujących się właśnie centrów pałacowych w pobliskiej Beocji. Naczynia wykorzystywane w wyspecjalizowanej kuchni ok. 1400 r. p.n.e. są zupełnie odmienne od zestawu, który wykrystalizował się na terenach położonych w południowej części lądu greckiego. W połączeniu z innymi elementami kultury materialnej wyłania się obraz świadomej strategii tamtejszych elit polegający na zdystansowaniu się do trendów kulturowych sfery południowej z jednej strony, i podkreśleniu lokalnych tradycji z drugiej. Ten ciekawy eksperyment został przerwany przez zniszczenie osady, prawdopodobnie przez polityczną jednostkę z centrum w pałacu w Orchomenos, które konsolidowało wtedy swój zakres wpływów.⁸

Ekonomiczne konsekwencje centralizacji władzy i administracji w kształtujących się organizmach państwowych skupionych wokół pałaców mykeńskich są natomiast bardzo wyraźne w zmianach zachodzących w produkcji ceramiki przeanalizowanych w czterech publikacjach cyklu. Mimo iż w literaturze brak jest zgodności co do stopnia zaangażowania i kontroli administracji pałacowej nad produkcją ceramiki, a w ostatnich badaniach wskazuje się na sporą aktywność gospodarczą różnego rodzaju odbywającą się bez nadzoru pałacowego,⁹ wyniki moich badań wskazują na

---

⁸ Vitale, S., i A. Van de Moortel. "The Late Helladic IIIB Phase at Mitrou: Pottery, Chronology, and Political Relations with the Palatial Polities of Thebes and Orchomenos/Glas", *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 98 (2020): 9–59.

⁹ Whitelaw, T. "Reading Between the Tablets: Assessing Mycenaean Palatial Involvement in Ceramic Production and Consumption." W *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States: Proceedings of a Conference Held on 1 - 3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge* S. Voutsaki i J.T. Killen (red.), 51–79. Cambridge: The

bardzo silne związki. Mogą być one zarówno wynikiem bezpośredniej kontroli, jak i efektem zmian w otoczeniu gospodarczym warsztatów ceramicznych, jak choćby popytu na konkretne typy naczyń zgłaszanego przez pałace w związku z intensywną aktywnością na polu mobilizacji ludności poprzez organizację bankietów.

Najbardziej jaskrawym przykładem tych konsekwencji jest zanik tradycji ceramicznych określanych przeze mnie jako nie-mykeńskich, wywodzących się często jeszcze ze średniej epoki brązu. Dotyczy to przede wszystkim ręcznie lepionych naczyń na wodę z Menelaion (**I.2.4**), a także większości repertuaru naczyń produkowanego w tradycyjny sposób przez garncarzy na wyspie Egina (**I.2.2**). W tym ostatnim przypadku możemy wyraźnie prześledzić inne przemiany w sferze produkcji ceramiki i poza nią, które pozwalają zrozumieć zachodzące procesy. Pod koniec produkcji naczyń w tej tradycji ok. 1400 r. p.n.e., w miejscu uprzednio zajmowanym przez najważniejszy budynek na osadzie w Kolonna posadowiono piec garncarski, doprowadzając tym samym do diametralnego przekształcenia charakteru tego miejsca. Zarówno forma pieca, jak i ceramika w nim produkowana, mają silne związki z technologią garncarską związaną z kulturą mykeńską, w tym przede wszystkim z ośrodkami w niedalekiej Argolidzie. To, jak i nieprzypadkowa zapewne lokalizacja pieca, wskazują na zaistnienie nowej siły politycznej na wyspie Egina i przekształcenia w sferze gospodarczej bezpośrednio uderzające w tradycyjną produkcję garncarską na wyspie. Jedynym typem naczyń, które nadal produkowano w sposób tradycyjny były naczynia do gotowania. Co ciekawe, ten rodzaj ceramiki nie był w ogóle produkowany w warsztacie mykeńskim na stanowisku Kolonna, co być może wskazuje na świadomą i kontrolowaną specjalizację. Generalnie jednak strategia warsztatów produkujących ceramikę mykeńską polegała właśnie na rozszerzaniu repertuaru produkcji o kolejne rodzaje naczyń, takie jak np. naczynia na wodę czy do gotowania, doprowadzając do stopniowej eliminacji tradycyjnych warsztatów bez konieczności bezpośredniego zaangażowania, czy też celowego działania, ze strony pałacowej administracji. Doskonale widoczne jest to w przypadku osady w Tsoungiza (**I.2.7**), gdzie już w XV stuleciu p.n.e. odnotować można pojawienie się naczyń do gotowania wykonanych przy użyciu koła garncarskiego z wykorzystaniem masy ceramicznej, która wskazuje na ich pochodzenie z Argolidy. W kolejnych etapach funkcjonowania osady, udział wystandaryzowanych naczyń z tego centrum produkcji stale rośnie, aż do praktycznie pełnej dominacji na początku XIII stulecia p.n.e.

Jednakże jak wskazują moje badania nad zespołem naczyń z pomieszczenia 60 w Pylos (**I.2.5**), eliminacja tradycji nie-mykeńskich nie była całkowita. To jak do tej pory jednostkowe odkrycie wskazuje na kontynuację tego fenomenu. Prawdopodobnie dzięki izolacji pewnych obszarów Peloponezu możliwe było przetrwanie niektórych tradycji aż do końca okresu pałacowego.

Cambridge Philological Society, 2001. Wiener, M. H. "Palatial Potters in Mycenaean Greece." W *Στέφανος Απιστείος. Archäologische Forschungen Zwischen Nil Und Istros: Festschrift Für Stefan Hiller Zum 65. Geburtstag*, F. Lang, C. Reinholdt, i J. Weilhartner (red.), 271–77. Wien: Phoibos Verlag, 2007; Nakassis, D. *Individuals and Society in Mycenaean Pylos. Individuals and Society in Mycenaean Pylos*. Brill, 2013.

Ostatni etap funkcjonowania pałaców

Zmiany, przede wszystkim o charakterze ekonomicznym, które miały miejsce pod koniec funkcjonowania pałaców, stanowią przedmiot analizy w dwóch artykułach cyklu. Związane są z jednej strony z zaostrzeniem kontroli nad kluczowymi gałęziami gospodarki pałacowej, z drugiej zaś z wyraźnym regresem w dystrybucji ceramiki produkowanej w dużych centrach garncarskich, przede wszystkim w warsztatach zlokalizowanych w Argolidzie. Oba aspekty sugerują kryzys gospodarek pałacowych który poprzedził właściwy upadek pałaców kilkadziesiąt lat później.

Analiza funkcjonalna zespołu z pomieszczenia 60 w pałacu w Pylos (**I.2.5**) pozwoliła powiązać jego część z produkcją perfumowanej oliwy, jednej z najważniejszych gałęzi gospodarki pałacowej. Pomimo intensywnej dyskusji w literaturze dotyczącej roli tego produktu w przypadku Mesenii, jak również hipotez o prawdopodobnej lokalizacji warsztatu produkującego taką oliwę w samym pałacu,¹⁰ dopiero moje badania wykazały iż istotnie pałac dysponował całym zestawem naczyń przeznaczonym do tego celu. Dzięki temu hipoteza o przeniesieniu produkcji perfumowanej oliwy z różnych lokalizacji na terenie królestwa do samego pałacu zyskała dodatkowe wsparcie. Jest to wyraźny przejaw potrzeby coraz ściślejszej kontroli nad konkretnymi sferami gospodarki pałacowej, wynikający zapewne z coraz większej niepewności i wewnętrznych problemów, których eskalacja znajduje wyraz w zniszczeniu całego pałacu ok. 1200 r. p.n.e.

Natomiast analiza zmian w dystrybucji ceramiki mykeńskiej, przeprowadzona w ramach modelowania możliwych sposobów dystrybucji naczyń do gotowania produkowanych na wyspie Egina (**I.2.2**), ukazała kolejny aspekt kryzysu dotykającego organizmy pałacowe. Do ok. 1250 r. p.n.e., ceramika mykeńska produkowana w warsztatach zlokalizowanych w Argolidzie była szeroko dystrybuowana nie tylko w basenie morza egejskiego, lecz także znajdowała rynki zbytu na Cyprze i wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego. Pomimo kontynuacji produkcji ceramiki w Argolidzie po 1250 r. p.n.e., jej cyrkulacja poza najbliższy region prawdopodobnie ulega znacznemu ograniczeniu. Niewątpliwie jednym z elementów tego procesu było zakłócenie dystrybucji funkcjonującej w oparciu o transport morski, być może będące pierwszym przejawem narastającego kryzysu i niebezpieczeństw związanych z żegluga. W tym kontekście możliwe było zaproponowanie hipotezy, że początek mobilności garncarzy z Eginy, którzy mogli być przynajmniej częściowo zależni od sieci dystrybucji funkcjonującej głównie na potrzeby ceramiki z Argolidy, wiąże się właśnie z tymi zakłóceniami.

Upadek pałaców i jego społeczne konsekwencje

Upadek pałaców mykeńskich, tradycyjnie przedstawiany jako najbardziej doniosła cezura w ramach całej późnej epoki brązu, miał różnorakie konsekwencje w zależności od grupy społecznej i regionu. Dla dotychczasowej elity pałacowej był to niewątpliwie dramatyczny koniec pewnego

---

¹⁰ Foster, E.D. "The Manufacture and Trade of Mycenaean Perfumed Oil." Duke University, 1974. Shelmerdine, C.W. *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos*. Studies in Mediterranean Archaeology 34. Göteborg: Paul Aströms Förlag, 1985.

ustalonego porządku i źródła władzy i bogactwa. Dla liderów lokalnych społeczności czy przywódców oddziałów militarnych była to szansa na budowanie nowej kariery w oparciu o zdobyty wcześniej kapitał społeczny. Dla szerokich mas było to wyrwanie się z opresji podatkowej, ale z drugiej strony, w regionach gdzie upadek wiązał się z destabilizacją i rosnącym niebezpieczeństwem, były to dramatyczne wydarzenia które często wiązały się z koniecznością zmiany miejsca zamieszkania. Te różnorakie aspekty wydarzeń ok. 1200 r. p.n.e. poruszone są w trzech publikacjach cyklu.

Fenomen wędrownych garncarzy przedstawiony jest jako zjawisko dwuetapowe (**I.2.2**). Pierwszy etap, silnie osadzony w sferze ekonomicznej, został opisany powyżej. Natomiast w następnej fazie jego uwarunkowania ulegają zasadniczej zmianie. W rejonie zatoki Saronijskiej, w której centralnym punkcie znajduje się Egina, mamy do czynienia z doniosłymi zmianami demograficznymi, widocznymi w przekształceniach sieci osadniczej. Szereg dobrze prosperujących osad zarówno na Eginie jak i na sąsiednich wybrzeżach zatoki w Attyce czy Koryntii ulega stopniowemu regresowi aż do całkowitego opuszczenia. Kulminacją tego procesu są pierwsze dziesięciolecia po 1200 r. p.n.e. i koniec funkcjonowania takich osad jak Lazarides (Egina), Kontopigado (Attyka) czy Kanakia (Salamina), zapewne w efekcie destabilizacji politycznej w regionie po upadku pałaców, rosnącego poziomu niebezpieczeństwa zwłaszcza na terenach nadmorskich oraz być może lokalnych konfliktów. Wspomniane zmiany wskazują niewątpliwie na przesunięcia ludności. Prawdopodobnie jej część znalazła schronienie w bardziej izolowanych obszarach położonych niedaleko dotychczasowych miejsc zamieszkania, reszta zaś przeniosła się w inne, potencjalnie bardziej przyjazne regiony. Niestety, z uwagi na znaczną jednorodność kultury mykeńskiej na całym jej obszarze, takie przesunięcia grup ludności są właściwie nieuchwytnie. Brak jest także studiów w oparciu o badania DNA czy izotopów strontu które mogłyby rzucić światło na ten problem. Jednakże dzięki studiom technologicznym opisanym we wcześniejszej części autoreferatu, możliwe jest uchwycenie mobilności przynajmniej garncarzy pochodzących z Eginy. Jest natomiast bardzo prawdopodobne, że część ich mobilności w tym okresie miała te same uwarunkowania które dotyczyły całych społeczności i że przemieszczenie garncarzy nie miało charakteru indywidualnego w ramach konkretnej profesji, a odbywało się w ramach większych grup ludzkich. Dzięki temu jesteśmy w stanie prześledzić ruchy tych grup w kierunku zatoki Eubejskiej aż po rejon Wolos, które w innym przypadku pozostałyby dla nas zupełnie niewidoczne. W kontekście tych rozważań, wskazałem także na powstanie nowych centrów osadniczych takich jak Lefkandi czy okolice zatoki Wolos (osady Pefkakia, Dimini oraz Kastro/Palaia), które na początku XII stulecia p.n.e. przyciągały ludność z różnych regionów, także położonych poza basenem morza Egejskiego. W przypadku Lefkandi były to początki rozrostu osady, która stanie się jednym z centrów nowej epoki – epoki żelaza.

Analiza rozprzestrzenienia się zwyczaju mycia rąk (**I.2.1**), w okresie pałacowym ograniczonego do kontekstów elitarnych często z wykorzystaniem naczyń metalowych, umożliwiła dwutorową refleksję nad przemianami wywołanymi upadkiem pałaców mykeńskich. Z jednej strony jest to świadectwo zaniku kontroli nad pewnymi praktykami i symbolami, istotnymi z punktu widzenia strategii społeczno-politycznych realizowanymi przez elity pałacowe. Z drugiej strony wydaje się,

że te symbole i praktyki były aktywnie wykorzystywane przez nowo kształtujące się elity, a zwyczaj mycia rąk jest kolejnym elementem tego procesu od niedawna opisywanego w literaturze.¹¹ A zatem nowi aktorzy na scenie politycznej chętnie sięgali po skojarzenia z okresem pałacowym, być może jako jeden ze środków do legitymizacji swoich zamierzeń i roszczeń. Może to być związane ze wspomnianą kilkakrotnie instytucją bankietu, wykorzystywaną przez pałace na skalę masową, teraz wdrażaną w znacznie mniejszym zakresie, z udziałem pojedynczych domostw czy przedstawicieli nowych elit. Istotny jest fakt kontynuacji zwyczaju mycia rąk do epoki żelaza i jego wszechobecność w eposach Homera. Dzięki temu udało się wykazać jeszcze jedno powiązanie – a przede wszystkim opisać mechanizm transmisji konkretnego zwyczaju – pomiędzy epoką mykeńską (zarówno okresem pałacowym i po-pałacowym) a czasami Homera.

Podobne zjawiska wychwycić możemy także dzięki analizie naczyń do gotowania (I.2.8). Pojedyncze domostwa w takich osadach jak Tiryns czy Lefkandi wyróżniają się m.in. dzięki magazynowaniu znaczącej ilości naczyń do gotowania, często także egzemplarzy o bardzo dużej pojemności. Prawdopodobnie były one związane z organizowaniem niewielkich bankietów o których wspomniałem w kontekście mycia rąk, a ich gospodarze być może aspirowali do roli liderów lokalnych społeczności. W kontekście tych wydarzeń wykorzystywano także gliniane wersje metalowych trójnogów znane m.in. z Lefkandi, wcześniej symboli kultury pałacowej niedostępnych dla szerszych grup społecznych.

Podsumowanie

Zaprezentowane osiągnięcie składające się z cyklu ośmiu publikacji to przykład efektywnego, w sensie naukowym, wykorzystania szczegółowych, specjalistycznych studiów nad ceramiką do rozważań nad najważniejszymi problemami prehistorii obszaru ładu greckiego. Kluczowe w podejściu naukowym, którego wyrazem jest zgłoszony cykl, jest wykorzystanie potencjału tkwiącego w analizie ceramiki. Często spotykanym stwierdzeniem we wstępach do opracowań ceramiki jest podkreślenie powszechności tego źródła. Dzięki skupieniu się na dwóch konkretnych, ale także bardzo szerokich aspektach tego źródła – procesu wytwórczego i technologii oraz funkcji – możliwe było wykorzystanie tej powszechności do studiów zarówno nad ekonomią późnej epoki brązu, problemem mobilności jej wytwórców, jak i praktyk społecznych na przestrzeni całej późnej epoki brązu na łądzie greckim. I tak w przypadku epoki wczesnomykeńskiej, rozważania nad zróżnicowanymi praktykami kulinarnymi uzupełnione o zwyczaj mycia rąk pozwoliły wzbogacić postrzeganie kształtującej się hierarchii społecznej i rywalizacji między elitami o perspektywę

---

¹¹ Stockhammer, P. W. "The Change of Pottery's Social Meaning at the End of the Bronze Age: New Evidence from Tiryns", w: *Forces of Transformation: The End of the Bronze Age in the Mediterranean: Proceedings of an International Symposium Held at St. John's College, University of Oxford, 25-26th March 2006*, Ch. Bachhuber i R. G. Roberts (red.), 164–69. Themes from the Ancient Near East BANEA Publication Series, v. 1. Oxford: Oxbow Books, 2009; Maran, J. "Contested Pasts: The Society of the 12th C. B.C.E.: Argolid and the Memory of the Mycenaean Post-Palatial Period", w: *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age. Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of His 65th Birthday*, W. Gauss, M. Lindblom, R.A.K. Smith, i J. C. Wright (red.), 169–78. BAR International Series 2227. Oxford: Archaeopress, 2011.

opartą o znaleziska z osad i wskazać na jej bardzo dynamiczny charakter aż po wykształcenie się wspólnego dla większości ładu greckiego wyspecjalizowanego zestawu naczyń pod koniec tego okresu. Kolejny etap transformacji społecznej związany z formowaniem się pałaców pozostawił swoje piętno zarówno w sferze ekonomicznej, poprzez wypieranie warsztatów produkujących ceramikę w tradycjach nie-mykeńskich, jak i w sferze zwyczajów i praktyk, co wyraźnie wynika z ograniczonego rozprzestrzenienia zestawów naczyń do gotowania czy naczyń związanych z myciem rąk. Ostatnie dekady funkcjonowania pałaców w kontekście analizy ceramiki manifestują się także w sferze ekonomicznej, poprzez koncentrację kluczowych działów produkcji w bezpośrednim sąsiedztwie centrów władzy jak i problemami z dystrybucją ceramiki, której pośrednim efektem są początki fenomenu wędrownych garncarzy. Fenomen ten przybiera na sile po upadku pałaców, będąc zapewne wypadkową destabilizacji i wzrastającego poziomu zagrożenia w regionach takich jak zatoka Saronńska, prowadzących do przemieszczeń szerszych grup ludności. Nowa rzeczywistość społeczna i konieczność zastąpienia starego porządku nowym prowadzi do aktywizacji określonych grup społecznych, które w początkowym okresie chętnie odwołują się do symboli i praktyk dotychczas ograniczonych do wąskiej grupy elity związanej z pałacami mykeńskimi. Po raz kolejny wychwycenie tych praktyk to efekt specjalistycznych studiów nad zespołami ceramiki będącymi ich jedynymi materialnymi świadectwami.

Warto podkreślić, że badania opublikowane w pracach wchodzących w skład cyklu swoim znaczeniem często wykraczają poza ramy archeologii egejskiej czy archeologii Grecji. W kontekście mobilności ludzkiej czy rekonstrukcji funkcji naczyń przy wykorzystaniu analizy śladów zużycia badania te wytyczają nowe ścieżki w ramach archeologii Grecji i wpisują się w trendy badań archeologicznych i bardziej ogólnie nauk humanistycznych na poziomie ogólnoswiatowym. Studia nad mobilnością ludzką przeżywają obecnie swój renesans, w przypadku archeologii głównie za sprawą specjalistycznych badań szkieletów ludzkich z wykorzystaniem starożytnego DNA czy izotopów strontu. Jednakże publikacje wyników tych analiz często sprowadzają tradycyjną archeologię do roli pomocniczej, dostarczającej jedynie danych potwierdzających tezy oparte o specjalistyczne analizy czy wykorzystywanej w sposób bardzo uproszczony. Prowadzone przeze mnie badania pozwalają przywrócić archeologii właściwe, równorzędne miejsce w dyskusji nad mobilnością społeczeństw prehistorycznych dzięki zwróceniu uwagi na potencjał studiów technologicznych, znacznie mniej wieloznacznych w sferze interpretacji aniżeli analiza tożsamości kulturowej czy etnicznej na podstawie kultury materialnej. Jak wykazano powyżej, w określonych sytuacjach mobilność garncarzy, czy też innych rzemieślników, może służyć jako wyznacznik przemieszczeń grup ludności. Jest to podejście nowe nie tylko w zakresie archeologii Grecji. Podobnie jest także w przypadku analizy śladów zużycia na ceramice, praktycznie nie istniejącej w archeologii obszaru morza Egejskiego, ale mającej do tej pory nikłe zastosowanie także poza nim. O znaczeniu tego rodzaju podejścia mogą świadczyć cytowania artykułu (I.2.6) w pracach dotyczących ceramiki rzymskiej, czy epoki neolitu w Polsce, Francji i Rumunii. Natomiast połączenie tej metody z wszechstronną analizą źródeł pisanych, ikonograficznych i tradycyjną analizą funkcjonalną pozostaje jak na razie unikatowe.

Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż duża część cyklu wykorzystuje do analizy kategorie ceramiki takie jak naczynia do gotowania, czy ceramika ręcznie lepiona, dotychczas rzadko stanowiące główny przedmiot studiów. Z tego też względu nie były one wykorzystywane w dyskusji nad szerszymi problemami dotyczącymi społeczeństw prehistorycznej Grecji, jak choćby rozwojem rozwarstwienia społecznego w początkach późnej epoki brązu. Prezentowany tutaj cykl w sposób bezdyskusyjny wskazuje na olbrzymi potencjał badań nad właściwie każdą kategorią ceramiki, poprzez ujawnienie zupełnie nowych informacji i zjawisk, które znacznie wzbogacają możliwości interpretacyjne w kontekście badań nad społeczeństwami Grecji późnej epoki brązu.

Dalsze perspektywy badawcze

Pomimo znaczącego wkładu w archeologię prehistorycznej Grecji, przedstawiony cykl nie wyczerpuje potencjału studiów nad ceramiką. Poza oczywistą korzyścią naukową płynącą z dalszych publikacji zespołów ceramiki, na pierwszy plan w kontekście dalszych perspektyw wybijają się następujące tematy: mobilność ludzka, formowanie się mykeńskiej tożsamości kulturowej, problematyka przemian związanych z pojawieniem się organizmów pałacowych, oraz konsekwencji ich upadku. Potencjał wszechstronnego i interdyscyplinarnego podejścia do ceramiki zamierzam wykorzystać w analizie tych problemów skoncentrowanej na jednym z najbardziej interesujących regionów Grecji mykeńskiej – nadmorskiej części Tesalii – w ramach nowego grantu NCN Sonata BIS „Od pierwszych do ostatnich Mykeńczyków w rejonie zatoki Wolos (Tesalia)”. W projekcie ceramika będzie jednym z analizowanych źródeł, oprócz znalezisk grobowych i architektury, dzięki czemu osiągnięte zostanie pogłębione rozumienie zachodzących przemian. Bardzo interesujące metodologicznie będzie spojrzenie na mobilność ludzką z punktu widzenia dwóch dotychczas niełączonych podejść – mobilności rzemieślników (garncarzy) rozpoznanej na bazie technologii oraz mobilności ludzkiej rozpoznanej dzięki analizom izotopów strontu. Same badania nad ceramiką będą także dalej udoskonalane. Oprócz włączenia nowej metody badania technologii z wykorzystaniem obrazowania rentgenowskiego, opracowana zostanie metoda tworzenia sekwencji rozwoju ceramiki jako bazy chronologii względnej w regionie w oparciu o wytwory, i zmiany stylistyczne, konkretnych centrów produkcyjnych. Do tej pory w analizie ceramiki mykeńskiej zespoły naczyń były analizowane zbiorczo pod kątem ich chronologii, podczas gdy moje dotychczasowe badania wyraźnie wskazują na zróżnicowanie stylistyczne w zależności od miejsca pochodzenia ceramiki, także w ramach pojedynczego regionu. Ma to bardzo duże znaczenie dla naszego rozumienia chronologii względnej, a sam program badań jest w swoim zamierzeniu dość pionierski. Oprócz badań niszczących – petrografii i analizy chemicznej – zastosowane zostaną analizy chemiczne nieniszczące z wykorzystaniem pXRF, których rezultaty będą kontrolowane dzięki mniejszej próbce skierowanej do precyzyjnych analiz niszczących.

5. Informacja o wykazywaniu się istotną aktywnością naukową realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej

Pomimo związania się z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN od roku 2006, moja aktywność naukowa często wykraczała poza ramy tej jednostki. Najważniejszym elementem tej działalności,

będącym także przełomowym etapem w mojej karierze naukowej, był dwuletni staż podoktorski który odbyłem w laboratorium Fitch przy Brytyjskiej Szkole w Atenach pod opieką naukową jego dyrektorki, dr Evangelii Kiriati. Staż finansowany był z indywidualnego grantu w ramach programu Marie Skłodowska-Curie Actions. Już samo jego zdobycie było dużym sukcesem, nie tylko z uwagi na olbrzymią konkurencję w ubieganiu się o te prestiżowe granty lecz także poprzez zgłoszenie się z niewielką instytucją naukową z kraju, który, podobnie jak Polska, ma bardzo niski udział w tego typu finansowaniu. Był to też pierwszy taki grant w historii Brytyjskiej Szkoły, który przetrwał ścieżki dla kolejnych tego typu sukcesów (kolejny grant indywidualny oraz udział w konsorcjum w ramach programu Innovative Training Networks). Celem naukowym projektu realizowanego w laboratorium Fitch była wszechstronna analiza fenomenu wędrownych garncarzy z wyspy Egina, w oparciu o integrację tradycyjnych badań ceramiki z metodami archeometrycznymi – petrografią i analizą chemiczną – w których specjalizuje się to laboratorium. Założeniem grantów w ramach Marie Skłodowska-Curie Actions jest wszechstronny rozwój i spersonalizowany trening skierowany na nowe umiejętności. W ramach mojego stażu nabyłem umiejętności w zakresie przeprowadzania analiz petrograficznych i chemicznych, a także połączenia ich wyników z obserwacjami archeologicznymi. Jest to rzadka umiejętność w odniesieniu do pojedynczego naukowca; zazwyczaj tego rodzaju analizy przeprowadzają specjaliści z innych dziedzin a integracji dokonują archeolodzy często nie dysponując pełnym zrozumieniem stosowanych metod, ich możliwości i ograniczeń. Niezwykle istotne są też inne, mniej merytoryczne aspekty mojego rozwoju w ramach stażu. W trakcie tych dwóch lat miałem wyjątkową możliwość poznania sposobu funkcjonowania (a także zarządzania) małej ale bardzo prężnej i rozpoznawalnej międzynarodowo instytucji badawczej, w tym dynamiki zespołu badaczy którzy się na nią składają. Są to wiedza i umiejętności bezcenne, których nie sposób nabyć w inny sposób, a które już odgrywają bardzo istotną rolę w mojej karierze naukowej, w tym także w planowaniu nowego zespołu badawczego, który stworzę w ramach grantu NCN Sonata BIS.

Znaczna część mojej działalności naukowej zarówno bezpośrednio przed, jak i po tym stażu podoktorskim związana jest z kolejną ważną instytucją naukową i badawczą w Atenach – Amerykańską Szkołą Studiów Klasycznych, podobnie jak Brytyjska Szkoła istniejącą od końca XIX wieku. W jej ramach, z wykorzystaniem stypendium Kress Publication Fellowship, które otrzymałem dwukrotnie (2016, 2020), prowadziłem badania nad ceramiką z okresu od ok. 1050 do 750 r. p.n.e. odnalezioną w kontekstach osadniczych na Agorze Ateńskiej. Badania te są efektem współpracy z profesorem Johnem Papadopoulossem z UCLA w Stanach Zjednoczonych, wybitnym znawcą archeologii Grecji zarówno epoki brązu jak i epoki żelaza. Rolę materiału z Agory trudno przecenić – dla tego długiego okresu dysponujemy jedynie zespołami grobowymi, co daje nam dość jednostronne spojrzenie na kulturę i społeczeństwo. Także miejsce pochodzenia, Ateny, jest tu niezwykle istotne z uwagi na centralną rolę tego ośrodka dla całego świata greckiego we wczesnej epoce żelaza. Efektem tych prac będzie monografia w prestiżowej serii Agory Ateńskiej.

W ramach pobytów w Atenach miałem też możliwość skorzystania z niezwyklej oferty naukowej tego ośrodka, m.in. szeregu wykładów w wielu instytucjach zagranicznych, które mają swoje siedziby w Atenach. W marcu 2018 roku aktywnie przyczyniłem się do wzbogacenia tej oferty

swoim wykładem w Kanadyjskim Instytucie w Grecji. Pobyt w Atenach to także możliwość poszerzenia siatki kontaktów, którą cały czas wykorzystuję w realizowanych projektach.

Od 2003 roku jestem aktywnie zaangażowany w międzynarodowe projekty badawcze w ramach których prowadzone są prace wykopaliskowe i studyjne w Grecji i poza nią. Początkowo moja rola ograniczała się do bycia szeregowym członkiem zespołu. Z upływem czasu, i w ramach zdobywania doświadczenia w studiach nad ceramiką pod okiem takich specjalistów jak np. prof. Jeremy Rutter, moja rola i zakres obowiązków w tych projektach wzrastała, aż do kierowania opracowaniem ceramiki. Ten stopniowy rozwój osiągnie kulminację w ramach nowego grantu NCN, gdzie wraz z dr Anthi Batziou będę współkierował projektem wykopaliskowym w Pefkakia. W kolejności chronologicznej, zaangażowany byłem w projekt niemiecki w Tirynsie (Uniwersytet w Heidelbergu), szwedzki w Kalaureia na Poros (Szwedzki Instytut w Atenach), amerykański w Mitrou (Uniwersytet w Tennessee), kanadyjski w Eleon (Uniwersytet w Wiktorii) oraz grecki w Pefkakia (Eforat Magnezji, Greckie Ministerstwo Kultury i Sportu). Udział w tak różnych projektach pozwolił mi poznać nie tylko specyfikę materiału z wielu regionów Grecji lecz także różne sposoby kierowania i realizacji projektów wykopaliskowych, z wykorzystaniem wielu metod badawczych. Brałem także udział w dwóch projektach poza granicami Grecji – w wykopaliskach na stanowisku z późnej epoki brązu Punta di Zambrone w Kalabrii (Włochy, Uniwersytet w Neapolu oraz Austriacka Akademia Nauk) oraz w projekcie którego celem jest opracowanie znalezisk z jednego z dwóch wraków z późnej epoki brązu u wybrzeży Turcji – Cape Gelidonya (Instytut Archeologii Podwodnej oraz Uniwersytet Trinity). Oba projekty pozwoliły na znaczne poszerzenie moich horyzontów badawczych w zakresie późnej epoki brązu. Rezultatem mojego zaangażowania w te projekty są nie tylko samodzielne publikacje powierzonych mi zespołów ceramiki ale także udział w ważnych publikacjach zespołowych prezentujących ogół dokonań projektu (np. II.4.1 i II.4.3 z wykazu osiągnięć).

Poza grantami i stypendiami międzynarodowymi, od 2012 realizowałem jako kierownik trzy granty finansowane z różnych źródeł krajowych – w ramach konkursów Iuventus Plus, NPRH (oba finansowane przez MNiSW) oraz Sonata (NCN). Ostatni z nich jest obecnie w końcowej fazie, a od kwietnia 2021 rozpocząłem realizację nowego grantu NCN finansowanego w ramach konkursu Sonata BIS.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę

Z uwagi na zatrudnienie w instytucji o charakterze badawczym, dydaktyka odgrywała w mojej dotychczasowej karierze ograniczoną rolę. Mając jednak świadomość wagi tego elementu w karierze naukowej, starałem się przy każdej nadarzającej się okazji dzielić się posiadaną wiedzą ze studentami na różnych etapach ich edukacji. I tak w większości projektów wykopaliskowych w ostatnich latach pod moim nadzorem studenci zdobywali kompetencje w zakresie analizy ceramiki i jej roli w studiach nad późną epoką brązu, przede wszystkim w ramach wykopalisk w Eleon (studenci z uniwersytetów kanadyjskich i amerykańskich). Podczas wykopalisk w Pefkakia, pod moim nadzorem znalazło się pięcioro studentów z uniwersytetu w Wolos (Grecja), których wprowadziłem w różne zagadnienia związane z opracowywaniem materiału pozyskanego w

trakcie wykopalisk, także z wykorzystaniem bazy danych. Od 2019 roku pełnię rolę promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim mgr Piotra Zemana (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Praca doktorska zostanie ukończona w 2022, natomiast do tej pory wspomogłem mgr Zemana w staraniach o grant Preludium (zakończonych sukcesem), zrecenzowałem szereg przygotowywanych przez niego publikacji i wystąpień, jak również oceniałem postęp prac jak i konspekt powstającej dysertacji.

W 2019 wygłosiłem wykłady skierowane do studentów zainteresowanych archeologią Grecji na uniwersytetach Jagiellońskim, Warszawskim i im. Adama Mickiewicza, w których przybliżyłem zarówno możliwości wynikające z grantów w ramach Marie Skłodowska-Curie Actions jak i zaprezentowałem wyniki swoich badań finansowanych z tego źródła. W tym samym roku wygłosiłem wykład o roli petrografii w archeologii dla studentów na Wydziale Geologii UW w ramach kursu „Mineralogia w archeologii i konserwacji zabytków”. W roku 2017, w ramach kursu dla studentów archeologii we Włoskiej Szkole Archeologii w Atenach odbyłem prelekcję na temat badań nad ceramiką z pomieszczenia 60 w Pylos. W roku 2021 zaprezentowałem studentom swoje badania nad mobilnością w ramach Forschungskolloquium prowadzonego przez prof. Josepha Maran na Uniwersytecie w Heidelbergu.

W ramach stażu podoktorskiego zorganizowałem we wrześniu 2019 roku, wraz z dr Evangelia Kiriati, dr Evangelos Karamanes i dr Panagiotis Potiropoulos, międzynarodową konferencję pod tytułem „Craftspeople mobility in archaeological, historical and ethnographic record. A comparative perspective from the Aegean”. Było to trzydniowe wydarzenie w Atenach, które miało na celu refleksję nad mobilnością rzemieślników z perspektywy różnych dyscyplin – archeologii, historii i etnografii. Po wprowadzeniu przez wykłady trzech specjalistów – reprezentantów tych dziedzin – sześć sesji tematycznych poświęconych było konkretnym rzemiosłom, w każdym przypadku z referatami badaczy reprezentujących różne dyscypliny, zakończonych komentarzem ze strony dyskutanta. Przygotowania do publikacji tej konferencji są obecnie na ukończeniu.

W trakcie tego samego stażu współorganizowałem tzw. *lunch talks*, czyli nieformalne spotkania naukowe z udziałem badaczy przebywających na stałe lub wizytujących laboratorium Fitch. Było to doskonałe forum wymiany informacji w ramach tego małego ośrodka badawczego. W trakcie mojego pobytu odbyło się 14 takich spotkań, w tym jedno w którym prezentowałem wyniki swoich prac.

W bieżącym roku podjąłem się współorganizacji dwóch cykli seminariów, w obu przypadkach będąc ich pomysłodawcą: warszawskich seminariów egejskich oraz cyklu pt. „Publikacja wieńczy dzieło. Najciekawsze badania naukowe wydrukowane w prestiżowych wydawnictwach”. Pierwsze wystąpienia w ramach tych nowych cykli miały miejsce odpowiednio 13 maja i 28 kwietnia.

Staram się także upowszechniać rezultaty swoich badań poza standardowym obiegiem naukowym. W ramach stażu podoktorskiego w laboratorium Fitch zainicjowałem bloga (<https://www.bsa.ac.uk/about-us/fitch-laboratory/fitch-blog/>), który informuje o badaniach

prowadzonych przez naukowców związanych z laboratorium. Byłem także autorem trzech wpisów.

Moje badania nad wędrownymi garncarzami były tematem notatki-wywiadu na portalu naukawpolsce.pap.pl,¹² przetłumaczonej na język angielski i przedrukowanej przez wiele portali na świecie, jak również audycji radiowej "Z innej planety" na antenie radia RDC (08/10/2019)¹³. Ustalenia badań nad zwyczajem mycia rąk były również upowszechnione dzięki notatce na portalu naukawpolsce.pap.pl¹⁴ i audycji radiowej Eureka na antenie Polskiego Radia, PR 1 (25/03/2021). Wszystkie te działania popularyzatorskie miały również swoje odbicie w sieciach społecznościowych, przede wszystkim na Facebook'u, z wykorzystaniem profili zaangażowanych instytucji i prywatnych.

7. Pozostałe informacje

Jedną z miar międzynarodowego uznania dla prowadzonych badań i ich publikacji są zaproszenia do recenzowania publikacji oraz projektów grantowych. W ostatnich latach recenzowałem publikacje skierowane do tak prestiżowych czasopism jak *American Journal of Archaeology* czy *Hesperia*, a także do wydawnictw krajowych - *Fontes Archaeologici Posnanienses* czy *Symposium Egejskie - Papers in Aegean Archaeology*. Jeśli chodzi o projekty badawcze, o moją opinię w sprawie wniosków zwróciły się *Austrian Science Fund (FWF)*, *Israel Science Foundation (ISF)*, *State Education Development Agency (Łotwa)* oraz *European Research Council (ERC)*.

Od roku 2006 pełnię rolę promotora pomocniczego w czasopiśmie *Aegean Archaeology*, a w latach 2012-2014 pełniłem podobną funkcję w czasopiśmie *Archaeologia Polona*.

Od wielu lat jestem też zaangażowany w sprawy nauki z perspektywy prawno-instytucjonalnej, zarówno na niwie ogólnokrajowej jak i w ramach Instytutu Archeologii i Etnologii. W latach 2011-2012 byłem członkiem Rady Młodych Naukowców II kadencji, organu doradczego przy Ministrze Nauki i Szkolnictwa Wyższego, która przeprowadziła szereg ważnych inicjatyw skierowanych głównie do młodych naukowców. Wśród nich warto wymienić ogólnopolski cykl spotkań dotyczących mechanizmów finansowania nauki, czy spotkanie z laureatami nagrody Nobla w Warszawie połączone z kilkoma panelami z udziałem wybitnych polskich naukowców. Rada aktywnie walczyła o prawa młodych badaczy, m.in. w kwestii zwolnienia od podatku stypendium dla wybitnych młodych naukowców czy definicji młodego naukowca, i zaopiniowała szereg projektów ustaw i rozporządzeń dotyczących kwestii nauki. W latach 2014-2015 byłem także członkiem zespołu przy MNiSW opiniującego wnioski na dofinansowanie w ramach działalności upowszechniającej naukę (tzw. DUN).

---

¹² <https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C78751%2Cpolski-naukowiec-wytropil-migracje-starozytnych-greckich-garncarzy.html>

¹³ <https://www.rdc.pl/podcast/z-innej-planety-polski-naukowiec-wytropil-migracje-starozytnych-greckich-garncarzy/>

¹⁴ <https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C86931%2Cnaukowcy-maja-dowody-na-ze-grecy-zaczeli-myc-rece-ponad-3-tys-lat-temu.html>

W ramach pracy w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN wspomagałem jego Dyrekcję w kwestiach związanych m.in. z dotacją statutową (w tym przypadku wspomagając także pozostałe instytuty Wydziału I PAN), kwestiami oszczędności w wydatkach, widoczności wydawnictw w Internecie, czy w końcu przy ewaluacji, zarówno w jej poprzedniej edycji pomagając przy opracowaniu odwołania, jak i bieżącej, jako przewodniczący komisji ds. ewaluacji IAE PAN.

Za swoje osiągnięcia zostałem wyróżniony szeregiem stypendiów i nagród. Wśród nich należy wspomnieć o nagrodzie tygodnika Polityka, dwukrotne uzyskanie stypendium START Fundacji na rzecz Nauki Polskiej oraz stypendium w ramach programu Mentoring tej samej fundacji, a także stypendium Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla wybitnych młodych naukowców.

Bartłomiej Lis

Podpis